

само „подробности“, които от по-друг ъгъл очертават богатата творческа инвенция на българския поет. „Септември“ носи обаянието на значителна национална поема, адресирана към едно от най-големите събития в най-новата ни история. Много вероятно това е почувствувал норвежският славист проф. Мартин Наг. Като подчертава, че Гео Милев е строил поемата „Септември“ в приятелска полемика с „Дванадесетте“ на Блок, освен това и по „омировската“ цел на Маяковски в поемата „150 000 000“, той постига модерен, дори „модернистичен“ героичен епос със земна, революционна предпоставка; накрая ученият добавя: „Резултатът е бил една завършена, една органично погледната милевска поема — структура с европейска важност, що се касае до естетическата стойност.“²²

Традициите на Блок са разнородни и многослоести. Винаги когато се връщаме към първите отражения на Октомври в нашата поезия не само поради юбилейната дата, не само от чувство на преклонение пред това велико събитие, ще срещаме името на Блок, ще се връщаме към поетичните му прозрения в „Дванадесетте“. Неговото присъствие обяснява редица от процесите, породени с отричането на символизма в българската поезия през 20-те години, с освобождаването от някои идеалистически увлечения и формалистични търсения в литературата, с укрепване мисията и ролята на творца в съвременното общество.

Изобщо за Александър Блок могат да се кажат още много и хубави, силни думи. Едно е езпошно: далеч преди Октомври със силата на своя голям и разностранен талант той прозря ашето време, протегна ни ръката си, вписа се между нас. В цикъла „Ямбы“ Блок изрече най-съкровеното, обърна се директно към нас:

Пусть душит жизни сон тяжелый,
Пусть задыхаюсь в этом сне, —
Быть может юноша веселый
В грядущем скажет обо мне:

Простим угрюмство — разве это
Скрытый двигатель его?
Он весь — дитя добра и света,
Он весь — свободы торжество!
5 февр. 1914

Това е заветът на Блок. На нашия Блок — великия руски и световен лирик.

СПОМЕНИ

(По повод 80-годишнината от рождението на проф. Тодор Боров)

Иван Дуйчев

Без да забравяме приноса и огромните заслуги на починалия преди няколко години акад. Никола В. Михов (1877—1962), трябва да признаем проф. Тодор Боров като същински основоположник — именно като теоретик и организатор на българската библиографска наука и на книговедението. За да бъде оценено в пълнота делото на проф. Т. Боров, човек трябва да има ясна представа за мястото на книговедението и специално на библиографията в развоя на науката и изобщо на културата. Едва ли е потребно да се припомня, че библиографията като помощна научна дисциплина се заражда и развива единствено като проява на истинска зрелост в книжовния живот. Говорейки за миналата наша култура от Средновековието насам, ние с пълно право можем да се гордеем преди всичко с огромния принос на българския народ в областта на

²² М. Наг. Блок, Маяковски, Гео Милев. — Литературна мисъл, 1969, кн. 5, с. 45.

книжнината. Само благодарение на библиографията ние сме в състояние да внесем прегледност сред това почти необозримо поле на дейност и сред значителния брой проучвания, които са му посветени. Едновременно с това библиографията е единственият път, за да се доближим правилно и целесъобразно с научноизследователската работа към неизброимите книжовни творби, създадени от известни и неизвестни по име автори. Нека кажа направо: библиографската осведоменост е същинската основа на всяко научно знание. Научният работник трябва задължително да знае какво по даден проблем е писано и какви резултати са постигнати — какво изобщо е изградено, и ако желае да гради сполучливо, да започне своята работа оттам, докъдето другите преди него са изградили. Библиографската осведоменост позволява да се осъществява онази приемственост в науката, без която много усилия биха останали напразни и излишни. Необходимо бе след толкова продължителния книжовен живот на българския народ да се явят и книголюбци, сиреч любители на книгата, и библиографи, които да внесат прегледност в цялата книжовна продукция, и книговеди — специалисти в знанието за книгата. Докато книголюбие то може лесно да се изроди в просто колекционерство и да му остане само заслугата за запазване на книжовните произведения, не така е с библиографията и книговедението: те си остават мерило за зрелост в тази област на културата — а това е, без преувеличение, сърцевината на цялата духовна култура. Ето тъкмо в тази насока трябва да се оценява жизненото дело на проф. Тодор Боров — с неговия неоспорим принос в книговедението и библиографията.

Благодарение на Ценко Цветанов аз знаех много неща за по-големия брат, който само за известно време, доколкото помня, се застоя в своя роден град — бидейки изпратен там „на заточение“ поради своите леви убеждения, и то след Септемврийското въстание от 1923 г. Бях се приближил и до едни от най-добрите ломски приятели на Т. Боров: незабравимия книжар и „просветител“ Петър Воднянски, който имаше книжарница на главната улица и ни наставляваше, като младежите, какво да четем. По негово внушение тогава купих един „Ларус“, който и досега е между моите наръчни книги. Познавах и близкия приятел на Т. Боров, адвоката Страхил Каменов, който — не зная как — ми стана училищен настояник. Заедно с един мой съученик (Гълъб Гълъбов), сега пенсионер учител някъде в Ломско, станяхме неволни свидетели, когато лодкар турчин извлече с мрежата си един труп от водите, гдето река Лом се влива в Дунава. Какъв беше този труп — дали от въстанието през прежните години, — и досега не зная, но двамата бяхме арестувани и откарани в подземнието на участъка. Там, в това мрачно подземие, един затворник — ако не се лъжа, Запрянов на име, лежеше на своята постелка върху голата земя и се подиграваше насмешливо с нас дали не съжаляваме за часовете по логаритми при строгия директор математик Владимиров. По пътя към ареста обаче бяхме срещнали наш съученик и чрез него осведомихме моя настояник Страхил Каменов, който кой знае как успя да ни освободи от това премедие.

Едно ново обстоятелство помогна да се запозная лично с Тодор Боров, тогава библиотекар в Университетската библиотека, която се помещаваше на ул. Московска, срещу сегашния Етнографски музей. През 1928 г., още преди да постъпя студент в университета, получих стипендия да прекарам няколко време в Женева (Швейцария). В тамошна висша школа четеше лекции по библиопсихология познатият руски книговед и основоположник на тази наука Николай Александрович Рубакин (1862 — 1946). Прочетох някои от книгите на този „най-голям днес (както-през 1930 г. писа Т. Боров) от работниците около книгата“ и имах дързостта да се явя при него, в неговото жилище — лаборатория и библиотека с огромно богатство от книги, в Лозана на брега на Женевското езеро. Бях възбуден от новите схващания върху книжовното дело и от създадената от Н. А. Рубакин библиопсихология. Когато се завърнах в България, дълго бях под неотразимото въздействие на този забележителен човек — учен и популяризатор на знанието. Няма никога да забравя нито посещението в неговата пребогата библиотека, нито дългите разговори, които води с мене. След завръщането ми тук поддържах дълго време преписка с него, би заслужавало един ден да разкажа за нея, тъй като е от общ научен интерес. Чрез препоръка на Н. А. Рубакин бях поставен във връзка с неколцина тогавашни — в края на 20-те години съветски библиографи в Москва и специално с видния специалист по книговедението Н. Сомов. Това беше преписка от чисто научен характер, но въпреки всичко нещо много се загуби от нея по неведоми пътища. Едно от писмата на Н. Сомов бях предал на Тодор Боров, който — доколкото помня — поради неговото интересно съдържание го обнародва.

Наскоро след връщането ми в София се явих при Тодор Боров, който тогава подготвяше изданието на едно от най-ценните списания, които са видели бял свят у нас, посветено изключително на книговедението: „Българска книга“. Освен посредничеството на моя приятел Ценко Цветанов като „визитна картичка“ ми послужи една рядка публикация на тогавашното „Общество на народите“ — „Индекс библиографикус“, която донесох от Женева. Виждам, че и сега тази неголяма, но извънредно интересна по идея и съдържание книга се нарежда между огромния брой книги от библиотеката на нашия книголюбец. Издател на „Българска книга“ бе един лнес незаслужено полузабравен покровител на книжнината и неин най-усърден разпространител Тодор Ф. Чипев, собственик на централна наша книжарница. „Технически ръководител“ на списанието бе неговият най-голям син — измежду дванадесетте деца — Филип Чипев, който живя до неотдавна и изгасна някак си напълно пренебрегнат. Днес сп. „Българска книга“, което просъществува само година и нещо, е голяма библиографска рядкост и предполагам малцина са онези, които си спомнят за началните времена от неговото съществуване. Освен редактора Тодор Боров — тогава, в началото на януари 1930 г., когато се яви първата книжка на списанието, едва навършващ своята 29-годишна възраст — само неколцина са останали живи. Редакторът и издателът бяха успели да привлечат като сътрудници най-видните по онова време специалисти в полето на книговедението и сродни области: проф. А. Балабанов, д-р Н. В. Михов, Никола

Начов, Божан Ангелов, Михаил Димитров, Велико Йорданов, проф. Васил Захариев, Ценко Цветанов, А. Филипов, Д. Б. Митов, Сирак Скитник и още колцина други. С нищо повече и по-добре не можеше изобщо да започне подобно периодично издание. По съдържание и по външно оформление това бе наистина издание, което правеше чест на българската наука и книжнина. Въпреки икономическата криза, настъпила след Първата световна война, издателството също бе направило огромни материални жертви, за да постигне всичко възможно за отличното външно оформление. Със скрита надежда, че някой някъде ще опише по достойнство и подробно това бележито и неповторимо издание, аз ще избегна да се спирам повече на това, което остава за нашата действителност тогава — па и по-късно — неповторимо и непостижимо и което даваше представа за качествата и възможностите на още младия Тодор Боров.

Онова, което характеризира личността на Тодор Боров — именно да подава ръка на младите, да ги напътствува и ръководи при първите, наистина най-трудни стъпки в книжовната работа, — се прояви още тогава. Лично за себе си трябва да призная, че така протегнатата тогава от него ръка изигра решителна роля в целия ми научен живот. За втората книжка на списанието, която излезе от печат през март 1930 г., аз бях поканен от редактора Т. Боров и написах кратка статия под наслов: „Николай А. Рубакин“, придружена с неговия портрет. Статията има библиографско съдържание. Тя завършва със знаменателните думи на стария руски учен: „Силата на книгата и на словото не е използвана още напълно. . . В нашето време книгата още не е оръжие за борба, за истина и справедливост. А ние можем и трябва да я направим.“ Така станах сътрудник на това основно наше периодическо издание. Тодор Боров поиска от мене някакви библиографски издирвания — и това, което бе много важно, прегледа и изправи пред мен събраните вести — един незаличим урок за 23-годишния младеж, втора година студент по история.

През май (с удивителна за нашия живот редовност) излезе третата книжка на „Българска книга“. За тази книжка редакторът беше привлякъл като сътрудници — покрай вече широко познатите имена на Андрей Протич, Е. Петева, д-р П. Н. Обрешков, Константин Мутафов и др. — и нас, младежите: днешния акад. Петър Динеков и мене. Написах статия под наслов „Детска литература и интернационално сътрудничество“, а Динеков „Хр. Ботйов на есперанто“. Той остана верен на избора си, аз бях под влияние на покойния педагог проф. Д. Кацаров. По-активно участвовах ми бе в книга 4—5, излязла през септември същата година. Чрез мое посредничество бе получена от Н. А. Рубакин статията „Какво е библиография и каква трябва да бъде тя. Кратки бележки по теорията и практиката на библиографията“. Моят превод по ръкописа на автора бе поставен от редактора Тодор Боров като уводна статия в списанието. Благодарение на доставени от редактора многобройни материали и по негова поръка написах за същата статията „Организация и дейност на Госиздат“ (БКН, I, кн. 4—5, с. 394—405), която по известни причини трябваше да бъде подписана с псевдонима (измислен от Т. Боров) „Др. Каменов“. Благодарение, който ме беше приютил в дома си през онези мои години, беше политически „уличен“ и се побоя — справедливо — от възможни последици, ако се знаеше истинското име на автора. В същата книга на списанието по поръка на редактора написах в отдела „България пред чужденците“ една кратка статия „България и българите в румънските учебници“, използвайки материали от анкетата на Карнегиевия институт. Това бе защита на българския народ против безразсъдни обвинения, които днес, знам, вече са преодолени и забравени. И редакторът бе позволил да напиша в заключение на тази моя бележка думите: „Науката трябва да каже истината. Който е прав, той няма да се поколебае да каже тази истина, както за другите, така и за себе си. . .“ Това остана като девиз и в моята научна работа: но аз го написах тогава, а Тодор утвърди това съзнание у мен.

Онова, което особено много ме удивляваше у Тодор Боров още през онези далечни и младежки години, бе неговата отзивчивост към младите, към начинаещите книжовници и учени. Това остана неговата основна черта и до днес, когато той вече е създал и интелектуално оформил няколко поколения в полето на книговедението и библиографията. А младият книжовник има нужда и от напътствие, и от подкрепа. Аз ще припомня един случай от моя живот, за който другаде вече съм разказвал. Така във в. „Мир“ — който неизменно следваше линията на „русифилството“ у нас и през онези години — в броя от 12 януари 1931 г. благодарение на посредничеството и препоръката на Тодор Боров бе обнародвана моята статия „Манастирско

крепостничество в нашето минало.“ Това бе в същност рецензия за изданието на гръцкия славист и византолог проф. М. Ласкарис за откритата от него и обнародвана сред изданията на нашата Академия на науките (през 1930 г.) Ватопедска грамота на цар Иван Асен II. Трябва да призная, че тази кратка и все пак популярна статия изигра най-щастлива роля в моята научна съдба: тя привлече вниманието на моя учител проф. В. Н. Златарски, той ме насърчи и подтикна да работя и по-нататък, като се посветя на българската и византийската история. И това наистина стана моя жизнена съдба! През последните две години от моето следване в нашия университет особено много се занимавах с анализа на едно известие в „Алаксиадата“ на византийската принцеса Анна Комнина — отнасящо се до цар Самуил и Охридска България. Написах един доклад и с позволение на проф. В. Н. Златарски го прочетох на заседание на Историческото дружество. Друг мой уважаван и любим професор, П. М. Бицили, преведе на френски извлечение от доклада, което след известно време бе обнародвано в белгийското списание „Византион“ (1935). Пълният текст на това изследване бе обнародван — по препоръка на проф. Златарски — от покойния проф. Л. Милетич в „Македонски преглед“, 1933 г. Когато получих нетвърде угледно изработените отпечатъци от тази статия, първият човек, на когото ги занесох, бе именно Тодор Боров — тогава библиотекар в „Земеделска банка“. Основата на тази статия бе библиографското осведомление, а знанието за това аз бях получил от него: исках неговата „проверка“ и неговото одобрение. Не съм забравил проявеното тогава от него благосклонно внимание — и не ще го забравя! Имах нужда от това насърчение и от неговата компетентна подкрепа.

След няколкогодишно отсъствие поради специализация в чужбина аз се завърнах в София (през 1936 г.) и отново възобнових връзките си с Тодор Боров. Около д-р Н. В. Михов се бе образувала група учени и книжовници, която редовно се събираше в един от прочутите софийски ресторанти, мисля, „Втора Шуменска“, някъде на ул. „Лере“. Там бяха Тодор Боров, проф. Александър Балабанов, художникът професор Иван Пенков, проф. Тодор Владигеров и неколцина други, все добре известни наши духовни първенци. Бях поканен да участвам един или два пъти, това бе всичко: аз бях „заклет въздържател“, не можех да пия лимонада покрай проф. Ал. Балабанов, и ще да бъде предизвикателство. „Колко много приятели си загубил поради това непие“, ми бе заявено от Т. Боров по-късно. Съжалявам и досега — не за непие, то, за приятелството!

През време на последната война (към 1942—43 г.) във факултетния съвет на Историко-филологическия клон на университета беше повдигнат въпроса да бъде уредено преподаване по библиография. По този повод като възможен преподавател на първо място бе споменато името на д-р Никола В. Михов. Подканен да заеме това място, д-р Михов обаче отказа, като посочи изрично името на Тодор Боров. Поради настъпилите критични времена в края на войната идеята можа да се осъществи едва по-късно, след Девети септември. Т. Боров разгърна цялата своя дейност като дългогодишен директор на създадения главно с негови залягания и грижи Български библиографски институт — една от най-ценните институции в нашия културен живот, после като преподавател по библиография и библиотечно дело в университета, където бе учредена катедра по тези дисциплини. Сега той обнародва и най-добрите си приноси като отделни статии и книги. Бих искал да спомена само три от тези последните в красноречивите техни наслови: „Книги, библиотеки, библиография“ (1941, преиздадена през 1947 г.), после „Пътят към книгите“ (1942), „Живот с книги“. 1942—1972 (1973), които задълго ще останат незаменими помагала върху проблемите на книговедението и библиографията. През тези години той беше и начело, като директор, на построената при негови грижи и залягания великолепна сграда на Народната библиотека в София. Отличен организатор и опитен, основно осведомен преподавател, проф. Тодор Боров през тази своя дейност подготви няколко поколения специалисти от своята област. Нека ми бъде позволено да изтъкна особено много неговия принос в литературоведението и частно за славистичните проучвания. В една почти забравена статия от 1967 г. той очерта широкия план на тези проучвания с оглед на подготвения тогава VI международен славистичен конгрес в Прага. Той предложи „да се установят съществуващите литературоведски библиографии по славистика... и да се проучи до каква степен адекватно покриват те световната славяноведска литература.“ Той внуши да се проучи „въпросът за най-целесъобразна (и осъществима!) организация на славяноведската библиография“. В заключение проф. Боров

изтъкна: „Ние трябва да сме наясно, че само при добра организация на библиографско обобщение на извършеното в областта на славянското литературознание и при пълна оперативна информация за новоизлизащата литература може да се говори за съвременна, в истинския смисъл на думата, славяноведска наука и за нейното по-нататъшно интензивно развитие в целия свят.“ Много още може да се каже за приноса на проф. Тодор Боров в тази област. Много бих искал да разкажа и лично аз за плодотворното мое сътрудничество с него през последните десетилетия. Неотречимо е обаче едно: невъзможно е да се проучва и оценява нашето, българското книговедение през тези десетилетия, приблизително от половин столетие насам, без да се признаят огромните заслуги на проф. Тодор Боров. Той е натрупал много и много знания и богат опит в тази основна област на цялостната наша култура. Нека съдбата бъде щедра да му дари още дълги години живот и творчески сили, за да обогати още повече нашите знания, „за полза на българския род“ и на световната славистична наука.

НЕИЗВЕСТНИ МАТЕРИАЛИ ОТ „НА ОСТРОВА НА БЛАЖЕНИТЕ“ НА ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ

Камен Михайлов

В архива на БАН се съхраняват интересни материали, документиращи различните етапи на идеята относно създаване антологията „На острова на блажените“ от Пенчо Славейков. Намерението за представяне на собствени творби като творчество на различни личности зрее дълго у поета. То се реализира на различни етапи в някои цикли и стихосбирки — издадени или запазени в ръкопис. Намира интересно отражение и в различните списъци на имената на творците от антологията и произведенията им. Славейков нееднократно е преработвал поетичната част на книгата, размествал е творбите. Някои заглавия, включени в „На острова...“, могат да се видят реализирани още в края на XIX в. в неизлязлата стихосбирка „Балкански сонети“ или писани и печатани по-късно. Тези факти говорят за по-специалното отношение на Пенчо Славейков към новата му книга — старите творби са били подлагани на щателен подбор и преработка, а, от друга страна, доказват още веднъж продължителния период от време, в който Славейков е живял с мисълта за подобна книга, доизяснявал е и едооформял концепциите си за нея. Впрочем в „Бегли спомени“ Мара Белчева пише как непосредствено преди смъртта си поетът най-много е ценял „На острова...“ и „Кървава песен“, постоянно ги е препрочитал, обмислял нови издания и преработки. Пак там другарката на поета изнася и такъв факт — „биографиите“ на творците от антологията били написани „на един дъх“, без поправки, в изключително кратък срок. Нямаме причини да се съмняваме в достоверността на изнесеното или в искреността на Мара Белчева, но все пак смятаме, че казаното се отнася за н я к о и „биографии“. Към подобни мисли ни насочват споменатите ръкописи в АБАН. Действително, някои от очерците, запазени в коректури, почти нямат поправки в сравнение с публикуваните в антологията. Други, една част от които предлагаме на читателите, илюстрират начални етапи на идеята за антологията, отразяват различни варианти, имат множество поправки. Като казваме „начални етапи“, нямаме пред вид наброски с конспективен характер или очерци без особени качества, за да бъдат включени в книгата в това си състояние. Напротив! Както се надяваме, специалистите сами ще се убедят в безспорния „завършен“ вид на машинописите. Те са интересни със своя цялостен вариентен характер. В сравнение с познатите ни от антологията „биографии“ тези се отличават „сюжетно“, макар защищаваните тенденции да не излизат от контекста на книгата.

В архива са запазени няколко „кратки биографии“, както са наречени от самия Славейков. От това бихме могли да изходим, че авторът е имал идея за известна двудълба на